

Գինէտանն զրան զիմացը մութ քէմէր մի. ձախ կողմն փայտի տուն երկու ղաթէ որ անդ իստիֆ անեն զփայտն մինչ որ 'ի դուռն դայ. և զիտենան որ տարեգլուխն կու օգտէ: Կայ սակաւ մի յառաջ փոքր դուռ մի քէմէր. և 'ի քովն սորայ՝ զազանի օտան. և սակաւ մի յառաջ գործելու տունն. և 'ի զիմաց սորայ երկու հանգստարան. և կայ անդ տասը ոտք մէրտէւէն. 'ի վեր ելանեն 'ի բաց կայ մեծ քէմէր մի, որ լիւան կոչի, որ թարգմանի մոմխանայ. առաջն բաց, անդ թափեն զմոմն, և կայ սորայ առջևն փոքր սէթ հողէ. և 'ի սէթն մէջ տեղն տիւզ մէրմէր մի, որ զմոմն անդ փէրտաւ կ'անեն. սորայ կոնակն մեծ օտայ մի, զինչ և իցէ անդ դնեն, և քովն պզտի դուռ մի. ներս մտանեսա աջ կողմն ճրկէ դուռ մի այլ, որ մոմին օտան է. անդ կայ սնտուկներ և տօլապ. երկու մոմն մէկ փարայ՝ պաշխայ է, փարանոցն՝ պաշխայ է, և զամենայն պապէթովն լըցեր են մինչև 'ի բերան սընտկացն. և սօլէրն կախեալ կայ անդ, որ միաբանից կուտան: Եւ այս լիւանն նշխարք գործած ժամանակն տեսանեսա, որ մեծ պահուց երկու քում շաբթուն երկու շաբթի սկսեն մինչև ուրբաթ հազիւ կու վճարեն: Այլիւրն որ կու հարցանեսա, ընդ ամէնն տասուեր կու քիւլայ է, մինչև քառսուն հոգի կու նստի կամ թէ այլ աւելի, շախալով քիշքիշրտիւով շէնջիքով կու գործեն ոտաց վերայ. այլ հինգ վեց հոգի սինեստանով կու տանեն եփողին. եփողն երկու հոգի է, մինն Պապիկն և միւսն Յովակիմն. և ջախջի քարէ յերլէ ծեփած է. ներքն օճախ կու վառեն և ներքոյ վերն՝ զիմացէ զիմաց նստեալ կու եփեն. և պարոն ոմն կ'առնէ զէն պիլով տանի ներս սփռէ: Եւ 'ի մօտ զատկին ծախեն ըխտաւորաց վեցն 'ի փարայ մի:

Այս լիւանին առջևն պախչայ մի կայ փոքր, և սորայ քովն չորս զատէմէ, և է փոքր տանիս մի. և իջնին 'ի վայր պէրպէրի զանութ մի, տաքախլիլի

1 Սանտրերու տեղ:

տեղ, նստելու տեղ, սիքիլ կախելու տեղ, շէնջի տեղ. և այլ ինչ որ պիտոյ է սափրիչին, որ ատեն մի Պապիկն այն օտան զմիաբանքն կու ածիլէ եղեր: Եւ սայ խանութին մէջ տեղն կայ փոքր օտայ մի. սորայ քովն պուճախ տեղն հոր մի, և քովն փոքր մութվախ մի. սորայ յետն սուրբ Ստեփանոսին խորանին կոնակն է: Ել դուրս, սիրելի, եկ լիւանին առջև. աջ կողմն նշխար եփելու տեղն. և սորայ քով փոքր դուռ մի. ներս մուտ մեծ օտան չուխայի և ունի չորս երկաթ տափակ չէնպէր, և զիննիլ 'ի վերայ սորայ մեծ կղպակ մի, և ունի երկու ֆրէնկ քիլիտի, և կայ քովն մէկ փոքր օտայ մ'այլ. և ունին առաջն թղենի ծառ մի. դրսի դիհն աջ կողմն ճկէ, գնայ ներս. երկու ղատէմէ, քսանմէկ ատրմ երկայնութիւն. անդ է մոմճի Սրապին օտան երկու. և անդ է իմիրզէ սօլկարին տօլապն ներքևով և վերայով, և է օտայ մ'այլ որ իմիրզէն անդ կու նստի. իջի վայր գնալ դուրս: Այսուհետեւ ելանելոց եմք սեղանաւորուն և տանիս:

Կըշարունակութի:

Սիւեզի չրանցը և խտայիս.

(Տես էջ 138:)

Սիւեզի պարանոցը, ջրանցքին պեղմանն համար որոշեալ տեղը, հիւսիսէն դէպ 'ի հարաւ 150 հազարամէդր երկայնութիւն ունի. իսկ ջրանցքին երկայնութիւնն 160 հազարամէդր է՝ տեղ տեղ ուղղութենէն խոտորած ըլլալուն պատճառաւ:

Աս երկայնութեան վրայ 18 հազարամէդր տեղ մը կայ՝ որուն մէջ պարունակուած երկիրն գրեթէ խաղաղ ծովուն հարթութեան կը հաւասարի, կամ քանի մը տասնորդամէդր աւելի բարձր է. ծովուն երեսէն 36 հազարամէդր տեղ բարձր է մէկ մէդրէն առաւելն մինչև 919, բայց քիչ տեղ.

106 հազարամէդր տեղ երկիրը ծովուն երեսէն աւելի ցած է, և արդէն մէկ մասը ջրով ծածկեալ, ինչպէս են Մեն, ցալէհ և Պալլահ լճերը. իսկ միւս խորահոս յատակները ցամքած են, ինչպէս Դիմասհ և ուրիշ աղի լճերը:

Համեմատելով երկրին փորուելիք մասերը արդէն խորափոր եղող մասերուն հետ, այս վերջինները շատ աւելի են առջիններէն:

Երկրին բնութիւնը զանազան է: Մեծ մասը աւազուտ է այլ և այլ աստիճանի, ամենանուրբ և անխառն տեսակէն սկսելով ինչուան կրով, գաճով և կաւով տեսակներն ալ կը գտնուին: Ետքը կու գայ կաւը՝ որ մեծ քանակութեամբ կը գտնուի՝ անխառն ու խտացեալ, և երբեմն նաև կրի, գաճի և տղմի հետ խառնուած. յետոյ ընդ առաջ կ'ելլեն կրային կոյտերու խաւեր, բայց 10 կամ 30 հարիւրորդամէդր խտացեալ թանձրութեամբ, սակաւ ուրեք ալ մէկ մէդր: Միայն բացառութիւն կը սեպուի կրային ժայռերու կարկառ մը որ 'ի Գալուֆ հանդիպեցաւ, և ջրանցքին առանցից վրայ գրեթէ հինգ հարիւր մէդր երկայնութիւն ունի, 2-3 թանձրութեամբ. նոյն տեղը կը հանդիպին նաև բնութեամբ նոյնանման նիւթեր ու այնպէս խտացած, որ ական պէտք կ'ըլլայ զանոնք ճղբելու համար: Միւս գտնուած նիւթերը՝ ինչպէս ծծմբուտ և ածխուտ կրի (il solfato, il carbonato di calce) ածխուտ մագնէզիոյ (il carbonato di magnesia), աւելի երկրաբանին հետաքրքրութեան նիւթ են, քան թէ կարևորութիւն կամ դժուարութիւն ունին պեղման համար:

Պարանոցին կերպաւորութենէն ու երկրաբանական կազմութենէն դիւրաւ կը տեսնուի որ բնութիւնն արդեւ չորաւ, բայց 'ի վերոյիշեալ կարկառէն, որ ջրանցքին այն երկայնաձիգ գծին գրեթէ երեք հարիւրորդ մասն է: Իսկ մնացած այլ ամենայն նիւթերը դիւրին է հանել, թէ մարդու ձեռքը և թէ զօրութեամբ մեքենայից:

Գլխաւոր դժուարութիւնն այս էր որ

ջրանցքին բովանդակ երկայն գիծը առնապատին մէջէն պիտի անցնէր:

Պարանոցին վիճակը միշտ նոյնպէս չեղաւ, ունեցաւ նաև իր յաջողութեան ժամանակներն. և եթէ պատմութիւնը լուէ՝ չքեղ մնացորդը կը վկայեն այսմ. նոյնպէս սոյնը կը հաստատեն Նիլոսի տղմին բաղմաթիւ կարգերն, որը ջրանցքին պեղմանց՝ մէջ կը գտնուին: Անցեալ դարերու մէջ ծաղկած գլխաւոր քաղաքներէն մէկ քանին ուզելով յիշատակել, յիշեմ ջրանցքին երկու կողմինները և նախ Դնիս-Սան քաղաքը, որ Քրիստոսէ երկու հազար և աւելի տարեօք առաջ բնակութիւն էր հովիւ թագաւորաց, և Հռամէս (Հռամեսա կամ Ռամեսա) քաղաքն ստէպ յիշատակեալ 'ի Սուրբ Գիրս, երկուքն ալ ջրանցքին աջ կողմը. իսկ Պելուսիոն, Միկտոլ կամ Մակաուլում ու Արսինոյէ քաղաքներն ալ ձախ կողմանէ են, որոնց մէ առաջինն ու վերջինը նաև Հռովմայեաց առն ալ ծաղկեալ էին, և մեծ ճամբով մ'իրարու հետ միացեալ, ուրուն հետքը տակաւին շատ տեղ կը տեսնուին: Բայց աս ամէն քաղաքներն ալ անհետացան. այժմեան ամենէն նոր աւերակները հազար տարիէն աւելի հնութիւն ունին. ուրեմն երկու ծովերը միացնելու համար պէտք էր 160 հազարամէդր երկայնութեամբ մերկ անապատ մը կտրել անցնիլ:

Կարմիր ծովն Միջերկրականին հետ ուղիղ ջրանցքով միացընելուն դադափարը մեր ժամանակիս է. իսկ խոսոր հաղորդակցութեանը՝ Նիլոսի ճամբով, ոչ միայն հին, այլ և չորս անգամ 'ի գործ դրուած է: Հոս չերկնցնելու համար զանց կ'ընեմ առջի փորձերը պատմել թէ ինչպէս կամ ինչու համար 'ի դերեւ ելան. միայն աւարտեալ գործոյն միտ դնելով, կը նշանակեմ որ առջի ջրանցքն փորուեցաւ կամ լմնցաւ՝ Դարհի՛ որդւոյն կամբիւսեայ՝ Պարսից թագաւորին ժամանակ, որ տիրեց Եգիպտոսի, և Հերոդոտոսայ ստորագրած ջրանցքը որուն մէջ քալած է, 400 տարի յառաջ է քան զՔրիստոս. երկրոր-

դը Պատրմէոս փիլագելփոս բացաւ, գրեթէ 260 տարի յառաջ քան զՔրիստոս. երրորդն Աղրիանոս կայսեր ժամանակը, Քրիստոսէ 140 տարի ետքը, իսկ չորրորդը՝ Օմար խալիֆային անուանի Ամրու զօրավարին ատենը, որ Եգիպտոսի տիրեց, 640 տարի յետ Քրիստոսի: Ինչպէս որ առջի փորձերուն և գործոյն աւարտմանը վրայօք մանրամասն պարագայից չիջայ, նոյնպէս նաև չեմ ուզեր մէջ բերել անոնց վերաբերեալ զանազան կարծիքներն. ասոնցմէ ոմանց տակաւին ոչ միայն հետքերը կան, այլ և կարևոր մնացորդներ շատ մը հազարամէդրի երկայնութեամբ: Հաւանական է որ այդ թագաւորներէն ամէն մէկն շահեցուցած ըլլայ իր նախորդաց ջրանցքը ըստ մասին աւելի լաւ վիճակի մէջ դնելով զայն, և մասնաւոր խնամքով այն պատճառներուն առջևն առնելով որոնց համար պահանջուած արդիւնքը չէր տար. գիտնալու է զխաւորապէս որ այս հաղորդակցութիւնը խոտոր էր: Իսկ թէ ինչու ուրեմն այս բանիս գործակատար հնագոյն թագաւորը նախամեծար սեպեր է նիւլոսի հետ հաղորդակցութիւնը շատ դիւրին է բացատրելն, երբ մտածենք՝ որ այն ատեն շատ կարևոր էր Ստորին Եգիպտոսի հաղորդակցութիւնն ընդ կարմիր ծովու, և ոչ թէ, Միջերկրականին հետ:

Միջերկրականին վաճառականութիւն հիմակուանին պէս տարածեալ պէտք չէ մտածել: Յունաստան, Մեծն Յունաստան, Մարսիլիա, փիւնիկէ և կարքեդոն, յիւրաւի Միջերկրականին մէջ վաճառականութիւն կ'ընէին, և ըստ ժամանակին և ըստ պարագային՝ կըրնայ նաև կարևոր վաճառականութիւն մը համարուիլ. բայց գրեթէ բոլոր փարաւոններուն հարստութեանց հաստատուն քաղաքականութեամբն Եգիպտոս անմասն էր յայսմ, և ընդհակառակն մեծ վաճառականութիւն ունէր Արևելքի հետ: Դարեհի յաջորդներն թէպէտ այնպիսի հանգամանաց մէջ որք զԵգիպտոս աւելի ևս կը մօտեցընէին հարա-

ւային Եւրոպիոյ որ ան ատենը մի միայն քաղաքականացեալն և վաճառաշահն էր, չէին կրնար բոլորովին լմնցնել այնպիսի մեծ գործ մը որով միայն կարճեցնէին երկու ծովերուն մէջի ճամբան, և այսպէս հաղորդակցութիւնը միշտ խոտոր մնաց և նիւլոսի ճամբով: Եւ թէ ճիշդ երբ դադրեր է, անկարելի է ըսելը. բայց խալիֆայից բարբարոս կառավարութիւններն որք յաջորդեցին՝ մեկնութիւնը կու տան:

Եօթնևտասներորդ դարուն մէջ վերջստին ծաղեցաւ երկու ծովերը իրարու հետ հաղորդելու խորհուրդը, և մեծահանճար մարդ մը կ'առաջարկէր զայն զօրաւոր թագաւորի մը: Լէյպնից՝ գերմանացի մեծ իմաստասէրը, նամակ մը գրեց առ Լուդովիկոս ԺԻ, յորում կ'առաջարկէր անոր իբրև գործ մը արժանաւոր իրեն և դարուն, Եգիպտոսի աշխարհակալութիւնը, որպէս զի յետոյ ջրանցքով մը երկուց ծովուց իրարու հետ հաղորդակցութիւնն հաստատէ: Առաջարկութիւնն արդիւնք չունեցաւ, բայց յիւրաւի արժանի էր թէ անոր որ զայն կ'առաջարկէր, և թէ անոր՝ առ որ ուղղեալ էր: Մարդկային ցեղի այս հըսկաներէն ուրիշ մ'ալ, դար մը ետքը ձեռք զարկաւ գործոյս, և էր Պոնաբարդէ: 1798ին Եգիպտոսի հռչակաւոր արշաւանաց ատենն՝ ուրիշ յաջողակ մարդիկներու հետ մէկտեղ տարաւ նաև Վլէրէր (Lepère), որ կամրջաց և ճանապարհաց առաջին ճարտարապետն էր. ասոր յանձնեց պարանոցը հարթելու գործը, երկուց ծովուց մակարդակը հարթ հաւասար ընելու համար, որովհետև հին աւանդութիւն մը կար՝ թէ կարմիր ծովն աւելի բարձր է քան զՄիջերկրականն: Պատերազմի խառնակութեանց մէջ, և արդի կատարելագործեալ գործիքներէն շատ աւելի անկատարներով գործողութիւնը զլուխ հանուեցաւ: Եզրակացութիւնն հաստատեց հին կարծիքը, զոր նաև Արիստոտէլ ալ վճռեր էր, և իրմէ ալ շատ առաջ չեմ զիտեր որպիսի պատգամներ: Յարմարութիւնն այնպէս բերաւ որ եզ-

րակացութիւնը գրեթէ ճիշդ կերպով միաբանի, նաև չափին մէջ ալ, անհարթութեան հին կարծիքին հետ, և (մեր չափերուն վերածելով) գրեթէ 10 մէդր էր (9,907) տարբերութիւնը: Լարչաս երևելի չափաբերն՝ յանուն գիտութեան հակառակեցաւ ան եզրակացութեան և իբրև սխալ համարեցաւ զայն: Գիտեն ամէնքը որ Պոնաբարդէի Եգիպտոսի արշաւանքն ինչ վերջ ունեցաւ, և ալ նոյնպիսի առաջարկութեանց վրայօք չխօսուեցաւ. և հասարակաց մթնոց մէջ հաստատուեցաւ պատգամատուաց և Արիստոտելի վճիռը, և այն կարծիքը տիրեց թէ կարմիր ծովը բարձր է քան զՄիջերկրականն: Սակայն նաև ինքնին Լըբէր խոտոր հաղորդակցութեան խորհուրդ տուաւ Նիլոսի ճամբով:

1820ին Խտալացի մը որ Եգիպտոս կը բնակէր, Կէտինի Պոլոնիացին, համոզուած չլլալով այն զարտուղութեանը, դարձեալ երկուց ծովուց հարթութիւնը չափեց և երկուքին ալ հաւասար գտաւ. Կեսնէյ անգլիացին ալ կրկնեց զայն 1834ին, և ճիշդ նոյնպէս գտաւ: Ոչ ոք ուշ գրաւ խեղճ Կէտինիին, և ոչ ոք նախ մեծ յարգ մը տուաւ Կեսնէյի ըսածին, բայց կը մօտենար ժամանակը յորում խնդիրը գործնական երևոյթ մը պիտոր առնուր:

1832ին Պ. Ֆերտինանտոս տը Լէսսէքս Գաղղիոյ կողմանէ ընդհանուր հիւպատոս զրկուեցաւ յեգիպտոս, և վարեց իր պաշտօնը մինչև 'ի 1838: Սոյն ժամանակին մէջ երկու ծովերուն մէջ բացուելիք անցքին մեծ խնդրոյն պարագեցաւ. բարեկամացաւ Սայիտ փաշային հետ՝ որ ան ատեն եգիպտական գահին համարեալ ժառանգներէն էր, յարմար առիթ առաւ զինքը՝ գործոյն մեծամեծ օգուտները թէ Եգիպտոսի և թէ բոլոր ուրիշ երկիրներուն նկատմամբ պաշտպանելու համար, որոնց հաղորդ պիտի ըլլային կրնանք ըսել հողազնտոյս երեք քառորդ մասը: Աս գործերէն մէկն ալ էր նաև անմահացընել իշխանին յիշատակը որ խրախոյս

կու տար և կ'օգնէր. ուստի առանձնական կենաց հանգստութեան մէջ Սայիտ փաշայ կրցաւ մշակել և գգուել այսպիսի մեծ գաղափարը. և երբ 1854ին գահն ելաւ, Պ. Ֆերտինանտոս տը Լէսսէքս անյապաղ ներկայացաւ իրեն, այս խնդրոյն ոգի տալու համար, և միշտ յօժար գտաւ զհին պաշտպանը: Այսպիսի մեծ գործոյ մը մէջ, որ խիստ մեծ ազդեցութիւն պիտի ունենայ ազգաց յառաջագիմութեան վրայ, պէտք է յիշել առաջին հետամուտները, մանաւանդ որ այնպիսի բաներու վրայ էր խնդիրը՝ որ հարկադրուեցան մեծամեծ դժուարութեանց յաղթել, և անկարելի հրատարակեալ առաջարկութեանց: Ասոր համար կ'ուզեմ յիշատակել թէ ով եղաւ առաջին այս առաջարկութեանս պարապող արուեստագիտաց մէջէն, այն ինքն է ճարտարապետն Լինան տը Պէլֆոն որ եգիպտական տէրութեան ծառայութեանը մէջ կը գտնուէր, և ինքն այս բանիս զբաղեցաւ 1833ին, և Լըբերի ըրած փորձերէն օգտուելով, ուղիղ ջրանցք մը գծեց՝ յաղթելով կարծեցեալ հարթութեան անհաւասարութեանը. այս արուեստական քննութիւններն առաջիններն են, և ինչպէս որ կը տեսնուի, 3/4 տարի առաջ եղած են.

Տեսանք թէ ինչպէս 1834ին Պ. Կեսնէյ հարթութեան անհաւասարութեան կարծիքը սխալ հանեց, և ոչ ոք կամ շատ քիչ անձինք անոր ուշ գրին. բայց սակայն, ինչպէս որ քիչ ետքը սկսաւ Լէսսէքսի հրատարակութիւնն 'ի պաշտպանութիւն ուղիղ ջրանցքին, տեղն է ըսելը թէ Կեսնէյի վճիռը Անգլիա ալ հասաւ, վասն զի 1841ին անգլիացի ջրաբաշխական մասնաժողով մը կրկին անգամ չափեց հարթութիւնը, և նոյն եզրակացութեան համեմատ գտաւ: Ասիկայ մեծ շնորհք մ'էր սոյն գաղափարին որ երթալով գործադրելի կ'երևար, և արդէն ճեմարանը և հեղինակը կը քննէին զայն, և Եւրոպա սկսեր էր ժողովրդեան մէջ տարածուիլ. բայց չենք կրնար ըսել թէ արդեօք Արիստոտելի

հեղինակուէր վրայ եղած միացորդ համարման պատճառաւ կամ ուրիշ բանի մը համար, կրկին հարթաչափութիւններն դեռ չէին կրնար համոզել, և 1847ին ծախիւք զարգացուցիչ ընկերութեան մը (որոնց մէջ էր նաև վենետիկոյ վաճառականութեան Սենեակն ալ) եզրիպտական խառն մասնաժողով մը կազմուեցաւ, և զայն կազմողներն էին՝ փոխարքային կողմանէ վերոյիշեալն Լինան տը Պէլֆոն, և եւրոպացւոց կողմանէ Դալապո և Պուրտուլու գաղղիացի ճարտարապետներն, Սդէֆընսըն անգղիացին, և Նեկրելլի իտալացի ճարտարապետը՝ որ Աւստրիացւոց ծառայութեւ մէջ էր, առաջնորդ երկաթուղեաց վենետիկոյ գաւառին։ Այս մասնաժողովը ոչ միայն հարթաչափութեան խնդիրը պիտոր լուծէր, այլ և որ կարևորագոյնն է, ջրանցքին ճամբուն խնդիրը։ Դալով հարթաչափութեան՝ մասնաժողովն ուրիշ բան չըրաւ բայց եթէ հաստատել առաջի չորս անգամ ետեւ ետեւ եղած հարթաչափութեան անսխալ ըլլալը, և աս անգամ ալ որոշ վճիռ եղաւ։ Իսկ ջրանցքին ճամբուն խնդրոյն մէջ կարծիքնին չմիաբանեցան։ Սդէֆընսըն կերպով մը իրեն կարծիքը չյայտնեց, Դալապո խոտոր գիծ մը առաջարկեց, որուն մէկ ծայրն Ալբըսանդրիայէն կը սկսէր, իսկ Նեկրելլի և Պուրտուլու հաւանութիւն ցուցուցին ուղիղ գծին զոր առաջարկեր և քններ էր Լինան պէյը (սոյն մակաշուամբ աւելի ծանօթ է Լինան տը Պէլֆոն), որ իր վերջի քննութեանց առեւ ընկեր առաւ իրեն եզրիպտական տէրութեան ծառայող ուրիշ ճարտարապետ մը, որ է Մուճէլ-պէյը։

Կը շարունակուի։

Չինաց քաղաքականութիւնը
և կրօնքը։

Չինաստան երկար ժամանակ անծանօթ միաց եւրոպացւոց, բայց հռովմայեցիք կասկածեցան անոր կացութեանը վրայ և իրենց աշխարհագիրները Սերիք անունը սկսան տալ անոր, որ է ըսել մետաքսի երկիր։ Վասն զի արեւմուտք եկող կարաւանները սկսան անկէ մետաքսէ աղնիւ ու բարակ հիւսուածքներ բերել, իսկ Յուստինիանոս կայսեր ժամանակ ոչ միայն մետաքսի գործածութիւնը յաճախեալ էր յեւրոպա, այլ և մետաքսագործ թեւաւոր որդանց սնտեսութիւնը։ Բուն Չինաստանի տարածութիւնը, առանց Մանչուրիան, Մոզոլաց երկիրը, Դիպէդը, Դոնքինն և Քոչինչինն մէկտեղ առնելու 170 հազար փարսախ քառակուսի է, հիւսիսակողմը անապատ, արեւմտակողմը բարձրաբերձ լեռանց գոտիներ, արեւելքէն և հարաւէն Ովկիանոս։

Թէպէտև չկայ տեղ ուր մարդս բնակած ըլլայ և յիշատակներ թողուցած չըլլայ, յիշատակ իր մտաւոր կարողութեանցը, յիշատակ իր կրօնական, հոգեկան և սրտի զգացմանցը, յիշատակ իր զիւցազնական առաքինութեանցը և կրից անգամ, սակայն մարդկանց զանազանութենէն կը հետևի որ իրենց յիշատակաց մէջն ալ ըլլան զանազանութիւններ։ Չինք ալ թողուցած են յիշատակներ, անբաւ յիշատակներ և տեսակ տեսակ յիշատակներ։ — Ինչպէս անձի մը՝ նոյնպէս ալ բովանդակ ազգի մը պատմութիւնը գիտնալն ազգին էութիւնը ճանչնալ, անոր ոգւոյն մէջ թափանցել է. բայց ալ աւելի մէկը կրնայ ըմբռնել ազգի մը էութիւնը երբ անոր կրօնական և քաղաքական կարգաւորութեանցը վրայ խորհրդածէ, ոչ միանգամ, այլ շատ և ստէպ։

Հայրական և կամ նահապետական իշխանութիւնը Չինաց վարչութեան հիմը և սկիզբն եղած է. ոչ երկար ժա-